

ELS CASTANYERS GROSSOS DEL MONTSENY

JOSEP M. PANAREDA

JOSEP MASNOU

MARAVILLAS BOCCIO

INTRODUCCIÓ

Cada dia veiem arbres més grossos als nostres boscos i a la vora de les cases. I són nombrosos els llibres i catàlegs que hi ha a la xarxa sobre arbres monumentals o singulars.

Però és veritat que hi ha més arbres grossos que abans? La resposta afirmativa és ben fàcil, sobretot a causa de la forta disminució dels aprofitaments forestals i de deixar que els boscos evolucionin espontàniament. I d'una manera especial hi ha arbres grossos prop les cases i ran de camins i fonts. En aquests llocs els arbres tenien unes funcions diferents i ben concretes, no eren pas només per a llenya i fusta. S'empraven per a lloc de descans i ombra, per a caçar, per a fer bonic, com a punt de referència o per a un altre aprofitament específic. Per això ara hi trobem roures, alzines, pins o lledoners ben grans i grossos.

D'entre les espècies d'arbres monumentals del Montseny n'hi ha una que destaca per la seva abundància, monumentalitat i espectacularitat. És el castanyer, un arbre que ha estat plantat tant per a llenya i fusta com per al fruit, la castanya. Fins fa poc el castanyer era un dels arbres més rendibles pel propietari, per no dir directament el de més rendiment econòmic. Però no tot són flors i violes en aquest arbre tan apreciat i conegut. A la problemàtica global de la crisi forestal de les darreres dècades cal afegir-li tota una sèrie de plagues que han malmès contundentment les poblacions de castanyer, com la tinta, el xancre i recentment la vespeta, provocant una forta davallada en els aprofitaments i en alguns casos la mort dels arbres.

Tot plegat ha fet que el castanyer sigui un arbre molt estudiat i s'hagi escrit molt sobre la seva biologia, els sistemes d'aprofitament i com combatre les nombroses plagues i malalties que pateix. En aquest article es fa una breu aportació entorn als castanyers grossos del Montseny amb l'explicació del per què n'hi ha tants i són tan espectaculars, com han i aniran evolucionant i quin paper tenen en el nostre paisatge. Prèviament es presenta un resum de com és el castanyer, on es troba i quins han estat els sistemes d'aprofitament.

Les dades i idees han estat obtingudes a partir de treball de camp, de converses amb propietaris i especialistes i de l'estudi de la nombrosa bibliografia; una mostra significativa és referenciada al final de l'article. Nosaltres mateixos hem publicat notes sobre els castanyers, hem impartit conferències i hem participat en enquestes que han publicat altres estudiosos (Boccio i Panareda, 2014; Feliu i al., 2006; Panareda, 2014; Panareda i Masnou, 2013; Panareda i Nuet, 1986). Sobre els castanyers del Montseny cal destacar també els treballs de Salvador Llobet (1945), Martí Boada (1993), Oriol de Bolòs (1983) i Lluís Pagespetit i altres (2012).

Cal assenyalar que els treballs publicats sobre el castanyer de Catalunya fan referència sobretot al Montseny ja que aquest massís juntament amb les Guillerries i el Montnegre hostatgen bona part de les castanyedes catalanes. Vegeu els treballs de Francesc Carreras Candi (1911) i Piqueras i altres (2008).

EL CASTANYER

És un arbre corpulent, de capçada ampla, entre 20-35 metres d'alçada, i amb un tronc, buit a la vellesa, que pot passar dels 2 metres de diàmetre. L'escorça és llisa, grisenc i d'un marró clar fins als 15-20 anys, després s'enfosqueix i es crivella longitudinalment amb llargues costelles més o menys inclinades. En formació forestal densa és recte, però isolat desenvolupa una brancada ampla i amb el temps un tronc d'un gruix excepcional (figura 1).

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 1. El Castanyer de 9 branques, l'arbre més emblemàtic de Viladrau, assoleix gairebé 24 metres d'alçada i té la forma de canelobre. Com tots el castanyers vells és buit per dins i algunes branques força malmeses.

És una planta monoica, és a dir, amb les flors masculines i femenines separades però en un mateix peu. Les masculines s'agrupen en aments erectes, groguencs, estrets i llargs de 10-20 cm; neixen a l'axil·la de les fulles. Les femenines formen inflorescències situades a la base dels aments amb 1-3 flors, a vegades més, embolcallades per una cúpula comuna, primer de color verd i després groguenc. Floreix el maig-juny.

Els fruits, les castanyes, es troben dins d'un pello gruixut, endurit i espinós, solitàries o en grups de 2-3. La castanya és un fruit gros cobert d'una pell coriàcia bruna i amb la base pàl·lida. Segons el nombre de castanyes que hi ha dins el pello prenen formes diferents. Si n'hi ha tres la castanya central té les dues cares planes i les dues laterals són planes al costat de la central i convexes les situades a l'extrem. Si n'hi ha dues, són planes les dues cares que es toquen, i convexes les exteriors. Si hi ha una sola castanya, aquesta té les dues cares convexes. El pello s'obra en 2 o 4 valves a la maturitat, entre el setembre i novembre.

El castanyer es reproduïx bé amb la germinació de les castanyes i brota amb facilitat després d'una tallada. Té un creixement ràpid, el que fa possible un aprofitament forestal molt rendible, ja que permet tallades en cicles relativament curts (15-30 anys). Viu molts anys, es fa gros aviat i es podreïx i es buida per dins quan ronda els 100 anys; i encara pot viure varis segles més.

L'ECOLOGIA I DISTRIBUCIÓ DEL CASTANYER

Viu en clima mediterrani humit, submediterrani i atlàntic. Molt probablement és originari de la Mediterrània oriental.

S'ha discutit molt si els castanyers són arbres autòctons o si han estat introduïts. La resposta més clara podria ser que en temps reculats hi haurien castanyers, que en les fases climàtiques poc favorables van desaparèixer o uns pocs exemplars subsistiren en refugis biològics. Però els castanyers tan estesos i aprofitats actualment arreu són resultat de la intervenció humana, és a dir, han estat introduïts i clarament afavorits. Tanmateix és possible que alguns castanyers tinguessin un origen en algunes poblacions que subsistiren en refugis.

Actualment el castanyer és molt estès a les terres temperades boreals al territori de les rouredes i fagedes. A vegades també al domini dels alzinars més humits. Viu damunt de terres silícies, granits, esquists i argiles. No tolera els sòls amb carbonats damunt de calcàries, marbres o margues. Per això a Catalunya es localitza sobretot al Montseny, les Guilleries, el Montnegre i les muntanyes silícies de l'Empordà i la Garrotxa. Hi ha també poblacions de castanyers a les Muntanyes de Prades on hi ha un enclavament silici montà.

El castanyer prefereix sòls francs, esponjosos i profunds i ambients fres-cals, però no massa humits, ja que no li van bé les boires freqüents, ni els indrets massa secs, com tampoc els sòls compactes, fangosos o sovint inundats.

Al Montseny hi ha extenses plantacions de castanyers, en especial a la meitat oriental, on el clima és més humit i el substrat és constituït sobretot per granits, que donen lloc a una capa superficial de sauló. Abunda a la muntanya mitjana del Montseny, entre els 800 i 1200 metres aproximadament. A les cotes inferiors es localitzen preferentment als obacs. Abunda a les obagues dins l'estatge de l'alzinar muntanyenc, en ple domini de les rouredes i en els nivells inferiors de l'estatge de la fageda. A les obagues i sots descendeix fins l'estatge de l'alzinar inferior, on es desenvolupa força bé si el sòl és profund.

Al Montseny hi ha exemplars ben grossos de castanyer, alguns dels quals han estat declarats arbres monumentals, com el castanyer gros d'en Cuch a Vallfornès (Cànoves). Però és ben fàcil trobar-ne també de grossos a l'entorn de Viladrau, d'Arbúcies i Riells.

El mapa evidencia prou bé la tendència de la distribució del castanyer al Montseny. Són nombrosos els quadrats de la xarxa UTM d'1x1 km on és abundant o freqüent. És escàs o absent als vessants superiors i també a les parts baixes del massís. A l'extrem occidental, a la vall del Congost, succeeix el mateix a causa del predomini del rocam calcari. Cap al nord-oest, a la plana de Vic, és degut alhora pel substrat calcari (margues) i pel predomini dels conreus (figura 2).

ELS APROFITAMENTS DEL CASTANYER

Del castanyer se n'aprofita tot, o almenys així ha estat històricament: els troncs primers per a cistelleria i cèrcols, els mitjans per a perxes i tanques i els gruixuts per a bigues, bótes i mobles. Les fulles verdes són menjades pel bestiar i seques s'empren per a jaç. De la fusta s'extreu tanins per a adobar les pells. Molts dels pals de paller del Montseny eren perxes de castanyer, a causa de què la part baixa enterrada i en ambient humit es mantenia molts anys sense podrir-se. Havia masies que tenien 10 o més pallers per apilar i guardar l'herba seca i la palla.

Quan el tronc es degrada, el podrit que queda dins es ven a bon preu per a jardineria com a terra de castanyer. La terra de castanyer és el resultat de la descomposició de la fusta i altres restes vegetals, a més de la matèria inorgànica transportada pel vent; és una terra àcida i molt rica en humus. La seva extracció ha estat un complement econòmic i fou especialment important a mitjan segle XX coincidint amb l'abandó de l'aprofitament de les castanyes i una forta demanda d'aquest producte. Sovint s'extreia per l'obertura superior

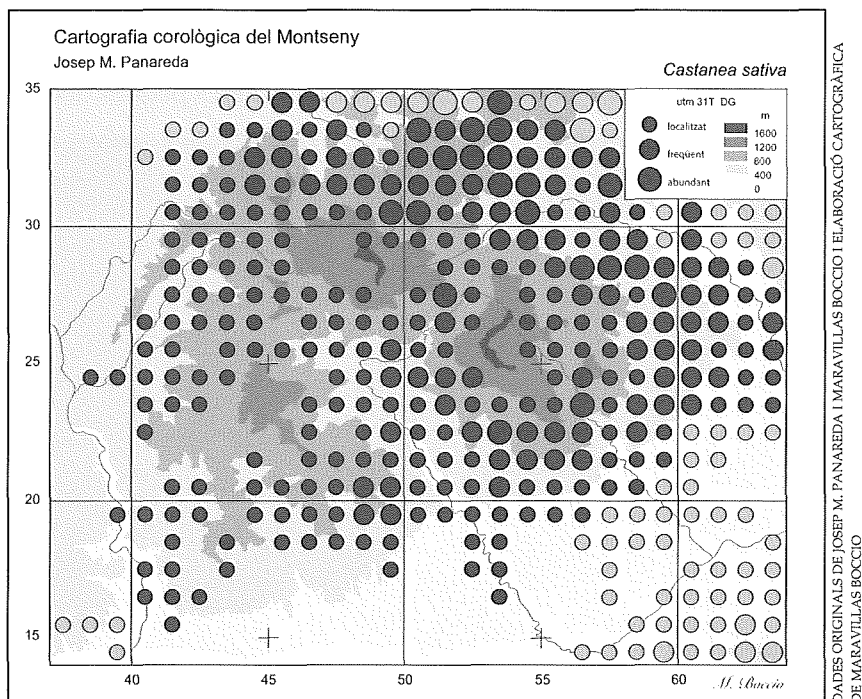

Figura 2. Mapa de la distribució del castanyer al Montseny. Cada cercle correspon a un quadrat d'1 x1 km on s'ha localitzat almenys un castanyer. Els cercles més clars corresponen a quadrats situats fora de l'àrea del parc natural

natural, però a vegades calia obrir forats a cops de destrat, actualment amb una serra mecànica, a la part baixa del tronc per treure'n més profit (figura 3).

Quan es detectava la presència del podrit i no s'extreia per a terra de castanyer, era costum calar-hi foc. Es tirava una palada de brasa pel forat superior que solia formar-se espontàniament i el foc baixava lentament i sense fer flama fins a consumir tot el podrit. Això es feia per evitar que el podrit avancés massa i fes malbé l'arbre. Aquesta acció explica el fet que moltes de les cavorques dels castanyers grossos tinguin les parets interiors negres i cremades.

I encara hi ha el fruit, la castanya, que es menja torrada, confitada o en crema; se n'obté una molt bona farina, el que permet el seu ús per a l'elaboració de nombrosos productes.

El castanyer ha estat, doncs, un recurs polivalent, tradicionalment explotat amb una productivitat i rendiment molt elevats. Ara gairebé és un record i són escassos els profits que se n'obté. I no solament com a conseqüència de la pèrdua de valor, com bona part dels productes forestals. Hi ha altres

raons que n'han condicionat un aprofitament progressiu menor, com són les nombroses plagues que l'afecten. El paisatge actual de les castanyedes és ben diferent del que hi havia fa uns segles i fins i tot fa unes poques dècades.

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 3. Peu de tronc gros de castanyer amb els forats oberts per l'extracció del podrit per a obtenir terra de castanyer. Encara són visibles les marques dels cops de destrat per fer el forat per a treure'n de manera més ràpida i fàcil.

El darrers anys s'han registrat iniciatives per a una revaloració de la castanya, en especial a Viladrau, amb la marca de la castanya de Viladrau, com un producte natural, de la terra i sense gluten; se n'elaboren diferents derivats (cerveses, coques, cremes, melmelades, pans, pastes, pastissos). També es promou la fusta de castanyer per a l'exterior, per la seva gran resistència en corcar-se i que abans de trencar-se es flexa una mica (aspres, bancs, bastons, bótes, pals, papereres, rètols, taules). Alhora hi ha el nou ús de les castanyedes com a paisatge, com un indret de record d'uns usos forestals i uns aprofitaments i com un indret que evoluciona diferent a causa dels nous usos o dels plans de protecció ambiental (figura 4).

Ja s'ha indicat que les arbredes de castanyers han estat plantades i cal considerar-les com un conreu d'arbres per a la producció del fruit, de bastons i de fusta. Se sap que a l'època romana el castanyer foren molt estesos per tota l'Europa Occidental, en especial en la franja submediterrània. Aleshores constituïa un arbre clau per a l'alimentació humana, com també ha estat durant l'Edat Mitjana. Però a la darreria de la Baixa Edat Mitjana (segle XIV) el fred, la pesta i les guerres provocaren la mort de molta població, el que

ocasionà l'abandó de extenses terres cultivades i boscos durant dècades. Posteriorment, sobretot a partir del segle XVI, la població augmentà, com també les plantacions de castanyers, que assoliren el màxim d'extensió al llarg del segle XIX. És al llarg d'aquest segle i la primera meitat del segle XX quan al Montseny, com també a les Guillerries i al Montnegre, es consoliden o es planten de nou extenses castanyedes.

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 4. Els castanyers grossos del Montseny constitueixen un patrimoni cultural de primer ordre, com a testimoni del que fora una activitat econòmica remarcable i d'un paisatge singular heretat i ric en flora i fauna. Retratar-se al costat d'un castanyer gros és endur-se un dels records més preuats pels visitants del Montseny.

Fins als darrers dos segles els castanyers eren plantats essencialment per al fruit, malgrat que la fusta fou emprada per a bastons, bigues i mobles. La castanya era un aliment bàsic per a les poblacions rurals, ja que mitjançant tècniques senzilles permetia conservar-les gairebé per tot l'any.

Els castanyers per a fruit són diferents dels destinats per a fusta. Aquells són empeltats, fan castanyes més grosses i més dolces, solen tenir fulles més curtes i amples i menys punxegudes, se'ls deixa créixer molts anys, desenvolupen una brancada gran i es troben normalment en els solells. En canvi el castanyer per a bastons i fusta es planta més espès per afavorir el seu creixement vertical i dificultar la formació del branquem. Actualment hi ha nombroses varietats i cultivars de castanyers.

L'aprofitament per a rodells i perxes fou molt important durant la segona meitat del segle XIX i començament del segle XX. Hi hagué nombrosos plans de repoblació de feixes derivades de l'abandó de la vinya afectada per la plaga de la fil·loxera o per l'abandó de terres per pagesos que marxaven cap als nuclis industrialitzats o colònies tèxtils. També es plantà castanyers en artigues després de 2-3 anys de collites de cereals o d'altres conreus, que coexistien amb els castanyers joves, els quals s'introduïen per sembra directa o plantant individus joves germinats en un viver. Aquest darrer ha estat el sistema preferit ja que la sembra té l'inconvenient de les nombroses falles produïdes pels senglars, les rates o les glaçades.

S'anomenava calcinal al castanyer o plantació de castanyers que mai han estat tallats ni empeltats. Era el bosc recomanat per a les terres silícies dels estatges montans, com ho testimonien clarament dos escrits publicats per la Mancomunitat de Catalunya (Costumari Català, 1920 i Vendrell, 1923).

La бага és la plantació de castanyers explotada en sistema de bosc baix o menut, en un torn de quatre a sis anys, i destinada únicament, o principal, a la producció de rodells. Genèricament s'anomena бага al bosc en un lloc bac. Específicament s'aplica el nom de бага a les plantacions de castanyers per a rodells, encara que no estigui en un indret bac o obaga.

La бага es forma després de la tallada del calcinal. Té lloc al cap de 5-6 anys de la sembra i quan els castanyers joves tenen un gruix d'uns 10 cm de diàmetre. La soca produirà diversos tanyes que seran de nou associats, o tallats ran de terra, uns 5-6 anys més tard, i així successivament.

Aquests torns de tallada de 5-6 anys permeten el desenvolupament de tanyes de mida òptima per a l'obtenció d'uns bastons de 4-5 m de llargària i 5-6 cm de gruix. Els bastons són partits longitudinalment en dos, a vegades tres o quatre, trossos per a formar un cescle o cercol per a la preparació d'emballatges per a transportar productes líquids i sòlids. Els rodells són feixos de cercols de castanyer lligats en forma rodona. Segons la llargària i el número de cercols prenen noms diferents, variables al llarg del temps i segons els llocs. Així hi ha la roda, els setzens, els catorzens, els tretzens o les quarterol·les. La unitat de venda és la carga, formada per quatre rodells (Costumari Català, 1920).

Tot l'indicat entorn els rodells ja és història, ja que han estat substituïts per productes nous i el sistema tradicional d'explotació de les bagues ha estat ben modificat; ha evolucionat cap a perxades.

La perxada és la plantació de castanyers explotada en règim de bosc baix o menut, entorn de 15-20 anys, destinat principalment a l'obtenció de perxes, tradicionalment per a fusta de botada.

La perxada era plantada més espaiosa que la бага. Cada planta o soca de castanyer d'una perxada té un terreny d'uns 15 m², mentre que la de la бага en té uns 10 m², aproximadament, variable segons usos i costums.

El sistema d'explotació de la perxada és semblant al de la бага. Se'n diferencia a partir de la primera tallada. Al cap de 5-6 anys, els tany no són tallats arreu, com en la бага, sinó que es deixen els millors i els més espaiats, i en número variable segons la vigoria de la soca. El producte de l'aclarida era destinat a rodells. Alguns anys més tard es fa el retany, o tallada dels brots nous.

Quan les perxes tenen 15-20 anys, o poc més, es tallen arreu, tot iniciant-se un nou torn.

Actualment les perxades no es mantenen tan netes com abans, sobretot per la manca de demanda de rodells i l'encariment de la mà d'obra. El més freqüent és que es netegi la plantació per a seleccionar i afavorir el creixement de les perxes millors i les situades més allunyades de la soca amb l'objectiu que estableixin un sistema radical propi.

No es rar trobar perxades a punt de ser tallades sense haver estat objecte de cap neteja o aclarida, o només un operació per afavorir els millors peus quan n'hi ha molts. L'ombra dels brots més reeixits ofega i elimina espontàniament la munió de tany que sorgeixen d'una mateixa soca. A partir dels 10 anys, quan els castanyers solen ocupar plenament l'estrat arbori i dificulten la penetració de la llum directa, la selecció natural a favor dels arbres més alts és brutal i les perxades s'omplen de branquillons secs, alguns força gruixuts, de castanyers.

ELS CASTANYERS GROSSOS

Si hom es passeja ara pels indrets on hi ha castanyers grossos molt probablement passarà una bona estona embadalit i amb ganes d'entendre el que observa. Hi ha molts castanyers grossos, sobretot a l'entorn de Viladrau, i la majoria tenen un aspecte alhora misteriós i decrepit, amb arbres escapçats, buits o corcats per dins, mig tombats i gairebé morts o morts del tot. Moltes branques són seques, trencades o pel terra. En conjunt és un paisatge que pot encantar o desil·lusionar, depèn de l'actitud de cadascú i del moment de l'any segons l'estació, si és l'hivern sense fulles, la primavera amb fulles tendres, l'estiu amb fulles ben verdes o la tardor amb fulles seques i el terra ple de pellons buits de castanyes (figura 5).

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 5. La majestuositat i la varietat de formes dels castanyers grossos del Montseny causen al visitant sensacions contradictòries, des de l'admiració per la grandiositat, formes originals i vitalitat fins a la sorpresa, melancolia o tristor per l'estat d'alguns peus trencats i tombats. No deixa indiferent a ningú. Tothom és conscient de que constitueixen un valor biològic i antropològic i que donen lloc a un paisatge ben original.

És allixonador passejar-se per aquestes castanyedes i observar la seva distribució en l'espai, les formes dels troncs gruixuts, envellits, bonyeguts i descarnats, i com són i surten els nombrosos rebrots a la part baixa del tronc o al nivell on s'ha tallat el tronc, sovint eixamplat formant una enorme berruga amb molts bonyes. També cal posar l'ull en què passa en l'espai entre els castanyers, on de manera espontània creixen alzines, roures o faigs segons les condicions climàtiques de l'indret. Cal, doncs, anar descobrint aquests paisatges plens d'història i de vida.

A vegades hi ha un castanyer gros solitari, però el més sovint és trobar-se amb un grup més o menys nombrós. Aquests castanyers tan separats eren prioritàriament per al fruit, la castanya. Són arbres empeltats i que produeixen castanyes més grosses i més dolces de les que tenen els arbres de les perxades. També solen tenir les fulles més curtes i amples i menys punxegudes, se'ls deixa créixer molts anys i desenvolupen una brancada gran.

De fet el nom de castanyedes, o castanyeredes, es refereix específicament a les poblacions de castanyers grans per a fruit, explotades en règim de bosc alt o gros. La producció de castanyes hagué de ser gran durant la primera meitat del segle XX i era una font important d'ingressos per als seus propietaris.

Salvador Llobet (1947) calcula una producció d'unes 700-800 tones entorn els anys quaranta. Aleshores la castanya constituïa un aliment important per a molta gent durant els mesos de tardor i hivern i alhora una font d'ingressos considerables.

El paisatge de les castanyerades era ben diferent a l'actual, en què els propietaris no en treuen gaire profit. Com han canviat els castanyers per a fruit durant els darrers 50 anys? Per què ara són tan grossos?

En primer lloc cal tenir present que el castanyer creix molt de pressa. A més a més, les castanyerades solien establir-se en indrets planers, damunt de sòls profunds i sense competència d'altres arbres. Era un conreu com un altre, com un camp de pomeres. Calia que el castanyer no patís ni per manca d'aigua ni de nutrients per tal que produís castanyes grosses i de qualitat. S'arrencaven els arbres, mates i esbarzers que hi creixien espontàniament, i es llaurava amb l'arada plana si calia per estovar la terra; fins a vegades s'aprofitava per a sembrar alguna planta per al bestiar, com llobins i naps. Es tanyaven i arranaven tots els rebrots per tal que l'arbre tingués tots els nutrients per a ell i per a l'elaboració del fruit.

Els millors es plantaven ran dels recs, de manera que tingués l'aigua que necessités i llevés més i millor.

Es pasturava per aprofitar les herbes i abans de la collita de castanyes es deixava ben net per a facilitar la feina. També es rampinaven els pellons i les fulles. La castanyerada prenia un aspecte de devesa, amb arbres grossos separats i amb el terra net, pasturat o conreat (figura 6).

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 6. Una de les castanyerades que actualment es mantenen netes prop de Viladrau. L'aspecte és d'una devesa amb arbres molt grossos.

Quan l'aprofitament de la castanya decaigué, cap la dècada de 1950, canvià el sistema d'aprofitament i molts castanyers grossos foren coronats o assecats per a la producció de perxes. Si tenien un bona berruga el tallaven o coronaven pel seu damunt. En cas contrari s'assocava, és a dir, es tallava a ran de terra. Per això ara dominen els castanyers grossos que tenen un tronc molt gruixut d'uns 2-3 metres, al capdamunt del qual s'inicia un brancatge múltiple, que ha estat tallat en diverses fases.

Alguns propietaris van transformar la castanyereda en perxada mitjançant la tècnica d'amurgonament. S'encorbava un tany llarg, el murgó, fins a terra, on s'enterrava, i una vegada arrelat es tallava, donant lloc a un arbre nou. És un sistema fàcil, barat i eficient. D'aquesta manera la devesa amb pocs arbres i molt separats es convertia en una perxada densa.

Amb aquest aprofitament de perxes ja no interessa tenir el sotabosc net, de manera que progressivament apareixen arbres, arbustos i herbes que no són trets, i s'estableix un matollar de ginestells, brucs i ginebres que faciliten la formació d'un bosc mixt, que evolucionarà cap a alzinar, roureda, fageda o es mantindrà la formació mixta en relació amb el sòl i clima. Tanmateix alguns castanyers foren arrencats de soca-rel. Els troncs foren aprofitats per a fusta, llenya o per a l'obtenció de tanins.

El resultat fou una reducció de la superfície de les poblacions de castanyers. I aquesta reducció fou més forta a partir de la dècada de 1990, moment d'una gran davallada del mercat forestal. Aquesta situació comportà també l'abandó dels antics castanyers per a fruit convertits en productors de perxes. Ja no surt rendible tallar els troncs i les branques, ni per a llenya ni per a fusta. En alguns indrets els castanyers són arrencats a soca-rel i al seu lloc es planta pi insigne o l'avet de Douglas. En altres es deixa que l'arbre segueixi el seu curs natural, que al tractar-se d'arbres ja grossos donen lloc al paisatge descrit: arbres envellits, mig caiguts o totalment a terra, entre els quals s'estableixen espontàniament les espècies pròpies del lloc, com alzines, roures, grèvols, freixes, avellaners, trèmols, blades o faigs (figura 7).

LES PLAGUES DEL CASTANYER

Qui tenia bones castanyedes era ric ja que en treia molts beneficis. Però no tot han estat flors i violes, en especial el darrer segle a causa sobretot de dues plagues ocasionades per fongs, la tinta i el xancre, i darrerament per la nouvinguda vespeta del castanyer. Els estralls han estat tant grans que fins i tot alguns han pronosticat la seva desaparició. És difícil saber si s'hi arribarà, però els danys han estat molt grans. El coneixement del cicle biològic dels fongs i dels insectes ha permès establir mecanismes de defensa força eficaços.

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 7. Antiga castanyerada colonitzada totalment per faigs prop de Viladrau.

La tinta del castanyer és una malura produïda per un fong i es manifesta pel decaïment general, pel marciment progressiu començant per les branques i brots terminals, de dalt a baix de l'arbre, pel podriment de les arrels, per l'enfosquiment de la fusta i per l'escorça clivellada a la base del tronc. Els remeis per combatre aquesta malura són diverses actuacions preventives, tractaments químics, cars i de difícil aplicació, i l'obtenció de varietats resistents.

El xancre encara és més greu pels nostres castanyers. Els primers símptomes es manifesten al tronc i branques, on apareixen unes taques irregulars de color bru carabassat. Al cap de poc temps l'escorça es clivella longitudinalment. Es produeix una obstrucció dels vasos conductors que impedeixen la circulació de la saba i si això afecta tot el vol del tronc provoca la mort de la part situada pel damunt. Els estralls del xancre han estat grans, amb molts castanyers morts. S'han provat molts tractaments amb no gaire sort. Els darrers anys s'ha emprat la tècnica d'inocular soques de fongs que debilitin i bloquegin l'acció del xancre tan mortífer amb resultats força esperançadors. Tanmateix s'observa que l'afectació resta estacionària en alguns peus afectats pel xancre i que no han mort. Caldrà fer un seguiment del procés i quins són els resultats de la resposta espontània dels castanyers afectats.

Cal assenyalar que algunes plantacions de castanyers es localitzen en indrets poc adequats pel clima i els sòls. Els anys amb precipitacions abundo-

ses i regulars al llarg de l'any els castanyers tenen prou disponibilitats hídriques i de nutrients per un desenvolupament normal, però en fases de sequera o en onades de fred pateixen un fort estrès que els deixa molt vulnerables a possibles atacs fúngics. A més a més, el castanyer com a arbre cultivat necessita les cures pròpies d'un conreu i quan s'abandona ha de compartir l'espai, la llum, l'aigua i els nutrients amb altres plantes, sovint més adaptades al medi.

En plena lluita pel control de la tinta i el xancre arriba la vespeta del castanyer, un insecte de l'ordre dels himenòpters originari de la Xina. La seva propagació ha estat molt ràpida a causa de la mobilitat dels adults i del transport de material infectat. Es detecta la seva presència per unes gales o cecidis plans als branquillons joves, als pecíols i als nervis centrals dels fulles. Causa una forta disminució de l'activitat fotosintètica i redueix considerablement la fructificació. Pot arribar provocar la mort del castanyer. Combatre la vespeta no és gens fàcil. S'està provant el control de les larves mitjançant insectes paràsits, però encara s'és a les beceroles. Hi ha molts castanyers afectats per la vespeta del castanyer al Montseny.

A tot plegat cal afegir-hi les conseqüències de l'escalfament global, sobretot pel fet que alguns castanyers foren plantats en indrets on les condicions ambientals ja eren molt justes per la seva subsistència i productivitat. Amb l'augment de la temperatura aquests castanyers no poden mantenir-se i són vulnerables a qualsevol impacte. Per aquesta raó cal plantejar-se en deixar el conreu de castanyers en els indrets adequats i substituir-los per un altre allà on no hi sigui apropiat, o en tot cas deixar que la natura hi estableixi espontàniament la vegetació més adient.

EL PAISATGE DE LES CASTANYEDES

El paisatge actual de les castanyedes és una herència d'una gran activitat forestal pròpia dels territoris silicis montans. Ara no són rendibles com abans, però la vida del bosc i de les arbredes continua. Moltes han estat abandonades o s'aprofiten de manera més extensiva, tanmateix la dinàmica de la natura segueix el seu curs. Algunes han estat substituïdes amb plantacions de pins o d'altres espècies que semblen més rendibles.

Enmig dels castanyers apareixen espontàniament arbustos i lianes (ginestell, bruc, lligabosc, heura, esbarzer, ginebre, aranyoner) i progressivament van dominant els arbres (alzina, roure, faig, freixe, blada, grèvol, trèmol, cirerer, tell, avellaner), fins que esdevé un bosc on el castanyer de mica en mica perd espai i no rarament desapareix de manera natural si no s'intervé. Hi ha indrets amb alzinars, rouredes i fagedes on fa poques dècades eren colonitzats per castanyers per a cèrcols, perxes o castanyes i ara no en queda cap rastre del seu aprofitament antic, o només algun peu aïllat o soca mig

desfeta de castanyer. Sovint s'hi observa una topografia esglaona que més aviat testimonien un ús agrícola encara més antic (figura 8).

FOTOGRAFIA DE JOSEP M. PANAREDA

Figura 8. El castanyer Dinsaure, nom popular per la forma que ha pres la part inferior del tronc, és una resta de castanyer gros del Triador. Per dins és totalment buit amb un cavorca grossa.

Com a mostra d'aquest paisatge actual s'adjunta un paisatge lineal del Triador, pel damunt de Sant Bernat del Montseny, on enmig d'una alzinar alt, dens i ben desenvolupat resten alguns castanyers monumentals. Tanmateix sota les alzines són ben identificables les feixes dels antics conreus establerts abans de l'arbreda de castanyers ja inexistent. Fins algunes feixes són sostingudes amb parets de pedra seca (figura 9).

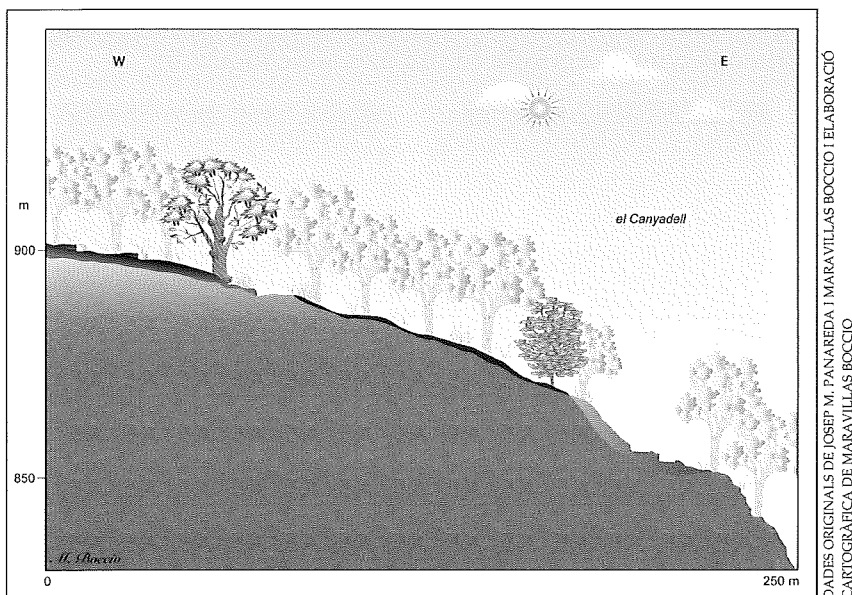

Figura 9. Paisatge lineal de l'extrem oriental del Triador i el Canyadell al nord de Sant Bernat del Montseny. Almenys la meitat occidental de l'espai representat era fa unes dècades una castanyereda per a fruit i actualment és un alzinar dens i ben desenvolupat. Només hi resten alguns castanyers grossos aïllats, com el que s'ha representat ran del camí. A l'entorn del Canyadell i vessant avall cap a llevant hi dominava un alzinar esclarissat, el qual ara té una estructura més densa, i fins i tot hi ha algun peu de faig nouvingut

BIBLIOGRAFIA

Aletà, N.; Garcia, D: (2014): "Selecció de castanyers per produir fruit al Montseny". *Dossier Tècnic*, 47: 10-17. Generalitat de Catalunya: Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Ambient.

Álvarez, P. (2009): *Manual de selvicultura del castaño en Galicia*. Guías Agrobyte. Universidad de Santiago de Compostela.

Angulo, A. M.; Novo, A.; Gil, M.; Gómez, E.; Caldas, S.; García, M. J.; Manzano, I. (2006): *Manual de Biodiversidad de los Espacios Forestales. El castaño*. Asociación Profesional de Selvicultores de Galicia "Silvanus Galicia", La Coruña. 130 p.

Beltran, M.; Vericat, P.; Piqué, M.; Farriol, R. (2013): *Models de gestió per als boscos de castanyer (Castanea sativa Mill.): producció de fusta i fruit*. Sèrie Orientacions de gestió forestal sostenible per a Catalunya (ORGEST). Centre de Propietat Forestals. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural. Generalitat de Catalunya. 45 p.

Berrocal, M.; Gallardo, J. F.; Cardeñoso, J. M. (1998): *El castaño. Productor de fruto y madera. Creador de paisaje y protector*. Mundi-Prensa, Madrid. 288 p.

Boada, M. (1993): "Alguns aspectes del castanyer, *Castanea sativa* Mill., en el massís del Montseny". *Monografies del Montseny*, 8. 81-92.

Boccio, M. i Panareda, J.M. (2014): "El castanyer (*Castanea sativa* Mill.) al Montseny", *Montseny XXI*, 7b. http://www.dumalis.cat/my_xxi_7b.html

Bolòs, O. de (1983): *La vegetació del Montseny*. Barcelona, Diputació de Barcelona, Servei de Parcs Naturals. 170 p.

Bosch, A. (2012): "Treballs de recuperació de castanyedes destinades a la producció de fruit al Montseny". A: Tusell, J. M.; Vericat, P. (eds.). *XXIX Jornades tècniques silvícoles Emili Garolera*: 5-11. Consorci Forestal de Catalunya. Santa Coloma de Farners.

Bulbena, J. (1909): *Lo castanyer en les Guílleries*. Barcelona, Catalunya agrícola.

Bourgeois, C; Sevrin, E.; Lemaire, J. (2004 2ª ed.): *La châtaignier, un arbre, un bois*. Paris, Institut pour le développement forestier.

Carreras Candi, F. (1911): *Notes històriques de Sant Hilari Çà-calm*. Baarcelona, Imprempta Fills de Domingo Casanovas. 178 p.

Cisneros, O.; Cabrera, M.; Montero, G. (2008): "Selvicultura de *Castanea sativa* Mill.". A: Serrada, R.; Montero, G.; Reque, J. A. (eds.). *A Compendio de selvicultura aplicada en España*: 83-116. Instituto Nacional de Investigación y Tecnología Agraria y Alimentaria, Ministerio de Educación y Ciencia. Madrid.

Costa, J.C. (2003): *El castaño en Andalucía*. Sevilla, Junta de Andalucía. Manuales de restauración forestal, 3. 212 p.

Costumari Català (1920): *Usos i costums del bon pagès sobre els boscos i arbredes*. Barcelona, Mancomunitat de Catalunya. Edició Facsímil; Barcelona, ed. Cotal. 1980. 192 p.

Feliu, P.; Panareda, J.M.; Romo, A.; del Rosal, R. (2006): "Aprovechamientos y paisaje de los castaños en la sierra de la Albera (Pirineos Orientales)". A *III Congreso Español de Biogeografía. Comunicaciones*: 84-92. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco.

Fenaroli, L. (1945): *El Castagno*. Roma, Ramo editoriale degli Agricoltori.

Flórez, J.; Rojo, D.; Celis, M. (2009): *El castaño. Guía de buenas prácticas*. Agrupación para el Desarrollo Sostenible y la Promoción del Empleo Rural, León. 72 p.

Flórez, J.; Sánchez, J. A.; Santín, P. J.; González, J. L. (1995 2ª ed.): *El castaño en la provincia de León*. 2ª edición. Instituto de Restauración y Medio Ambiente, León. 141 p.

Flórez, J.; Santín, P. J.; Sánchez, J. A.; Pino, F. J.; Melcón, P. (2001): *El castaño. Manual y guía didáctica*. Instituto de Restauración y Medio Ambiente, León. 327 p.

Llobet, S. (1947): *El medio y la vida en el Montseny*. Barcelona, C.S.I.C., 518 p. + mapa. Trad. catalana: *El medi i la vida al Montseny. Estudi Geogràfic*. (1990). Granollers, Museu de Granollers - Agrupació Excursionista de Granollers. 486 p. + periglacial al Montseny.

López González, G. (2001): *Los árboles y arbustos de la Península Ibérica e Islas Baleares*. Madrid, Ediciones Mundi-Prensa. 2 vols. 1.727 pàgs.

López Lillo, A.; Sánchez de Lorenzo, J.M. (2001, 2ª ed.): *Árboles en España. Manual de identificación*. Madrid, Ediciones Mundi-Prensa. 654 p.

Pagespetit, Ll. et al. (2012): "Castanyers centenaris de Viladrau, aproximació d'estudi-inventari i catalogació". *Monografies del Montseny*, 27: 151-162.

Panareda, J.M. (2014): "El castanyer, només li faltava la vespeta", *Nació Granollers_la veu del Montseny*.

Panareda J.M.; Nuet, J. (1986): Les castanyedes al Montseny. *Ausa*, XII (116): 6578. Vic

Panareda, J.M.; Masnou, J.; Boccio, M. (2013): "El paisatge actual del Triador del Cot (Montseny): alzinars i castanyers". *Monografies del Montseny*, 28: 177-189.

Piccioli, L. (1922): *Monografia del castagno*. Firenze, Stab. Tip. Spinelli.

Piqueras, S.; Boada, M.; Rodoreda, G. (2008): *Vilardell i Sant Martí de Montnegre. El bosc mediterrani dens i les perxades de castanyer*. Ajuntament de Sant Celoni. 359 p.

Rovira, N. (2006): "Les castanyedes i el nou panorama forestal". *Catalunya Forestal*, 78: 1-6.

Ruiz de la Torre, J. (1979): *Árboles y arbustos de la España peninsular*. Madrid, Escuela Técnica Superior de Ingenieros de Montes. 512 p.

Sánchez, J. A.; Flórez, J.; Rojo, D.; Celis, M. (2009): *El castaño en las Médulas*. Agrupación para el Desarrollo Sostenible y la Promoción del Empleo Rural, León. 255 p.

Tusell, J.M.; Rovira, N. (2006): *La situació actual del castanyer (Castanea sativa) a Catalunya*. Consorci forestal de Catalunya. Santa Coloma de Farners

Vendrell, S: (1923): *Treballs de repoblació: conreu del castanyer com espècie forestal*. Barcelona, Comissió de Repoblació Forestal de la Mancomunitat de Catalunya.

Vericad, P. et al. (2015): *El castanyer a Catalunya. Manual de gestió, conservació i valorització*. Barcelona, Diputació de Barcelona i Obra Social de la Caixa. 143 p.

Zamorano, R. (2003): "Castanyes i rodells. L'explotació forestal del castanyer al Montseny i les Guàrdies". *Lauro*, 22-23: 24-36. Museu de Granollers.